

Türküstan

www.turkustan.az

Aydın
QasımlıFilologiya üzrə
fəlsəfə doktoru

Bizim yazar

(əvvəli ötən sayımızda)

3) *Batı Trakyanın hüquqi durumu o bölgə əhalisinin sərbəstcə verəcəkləri rəylərinə görə təsbit ediləcəkdir.*

4) *Xilafət və səltənətin mərkəzi olan İstanbul ilə Mərmərə denizi hər cür təhlükədən uzaq olmalıdır. Bu əsas mühafizə edilmək şərti ilə boğazlar keçişə və ticarətə açıq olacaq və bu məsələ Türkiyə ilə əlaqəli dövlətlərin birlikdə verəcəkləri qərarla təyin ediləcəkdir.*

Müttəfiq qüvvələr İstanbul hökumətindən bir çox adamların işdən azad edilməsi və mərkəzdən uzaqlaşdırılmasını tələb etmiş, 16 mart 1920-ci ildə isə İstanbulu faktiki olaraq işğal etdikdən sonra bəzi deputatları da həbs etmiş, həbs edilə bilməyənlərdən bir qismi Ankaraya qaçaraq milli mücadiləyə qatılmış, 5 aprel 1920-ci ildə bütün etirazlara baxmayaraq Damad Fərid Paşa xaricilərin əli ilə yenidən sədarətə gətirilmişdi. Damad Fərid Paşa sədarətə gətirilən kimi "Kuvayi-Milliyə", yəni milli mücadiləyə başlayanların əleyhinə bir çox əmrlər vermiş, İstanbulda toplanan hərbi məhkəmə 11 may 1921-ci ildə Mustafa Kamal Paşa və yaxın yoldaşlarını qiyabi ölümə məhkum etmiş, milli mücadiləni davam etdirənlərin üzərinə hərbi qüvvələr göndərilmiş, İzmit, Bolu və Trabzonda milli mücadiləçilərə qarşı üsyanlar tərtib etmiş, "Kuvayi-İnzibatiyə" ("İnzibati Dəstə") adı ilə yaratdıqları birliklər səbəbsiz yerə bir çox qaradaş qanı tökülməsinə səbəb olmuş, lakin milli mücadilə tərəfdarları bu təhlükəli təşəbbüsləri anında aradan qaldırmağı bacarmış, Ankaradakı İstiqlal Məhkəməsi də Damad Fərid Paşa və tərəfdarlarını vətənə xəyanət suçundan qiyabi olaraq ölümə məhkum etmişdi. Mustafa Kamal Paşa 8 apreldə yayınladığı bildirişdə Damad Fərid Paşanın Aydın elini Yunanıstana təslim etdiyini, təcavüzə uğrayan Türklərin müdafiəsinə əngəl olduğunu, Müttəfiq dövlətləri hərbi işğala dəvət etdiyini, lakin millətin bu dəfə tədbirli və hazırlıqlı olduğunu, Damad Fəridi və hökumətini tanımayacağını açıqlamışdı.

İstanbul işğal altında olduğundan normal fəaliyyət göstərə bilməyən Məclis Ankara da toplanmaq üçün hər cür tədbir görmüş, 19 mart 1920-ci ildə hər tərəfə "Bildiriş" göndərilmiş, yapılan seçkilər nəticəsində millət vəkili Ankara da toplanmış, 23 aprel 1920-ci ildə Türkiyə Bö-

yük Məclis öz işinə başlamışdı. Mustafa Kamal Paşa təcili olaraq bir hökumət təşkil edilməsini təklif etmiş, Məclis qurucu məclislərin sahib olduqları bütün haqlara sahib olduğu üçün Hökumət təşkil etmiş və hökumət vəzifəsini də icra etmiş,

tərəfindən bağlanan bütün müqavilələr hökmsüz sayılmış, Osmanlı dövlətinin yerini Böyük Millət Məclisi və yeni Türkiyə Hökuməti almış, Lozan sülh konfransında yeni Türkiyə nümayəndəsi iştirak etmiş və bu konfransda Türk görüşü qəbul edilmişdi.

7 noyabr 1922-ci ildə Sultan Vəlidəddinin bir ingilis hərbi gəmisinə minərək ölkəni tərk etməsi ilə xilafətdən kənarlaşdırılaraq yerinə Əbdülməcidi Əfəndi keçirilmişdi. Tarixi görevini yerinə yetirən Birinci Böyük Millət Məclisi də seçimlərin 1 aprel 1923-cü ildə yenilənməsinə qərar vermiş, 11 avqust 1923-cü ildə toplanan İkinci Böyük Millət Məclisi 23 avqustda Lozan anlaşmasını onaylamış, 6 oktyabr 1923-cü ildə Türk hərbi qüvvələrinin is-

logiya gerçəkləşdirərək kosmopolit Osmanlı mədəniyyətindən fərqli olaraq Cümhuriyyət mədəniyyətini də bu ideologiya əsasında oluşturmağa çalışmış və bu ideologiya və mədəniyyəti xalq arasında yaymağa başlamış, Cümhuriyyət kultürünün toplumsal tabanını yaratmağa müvəffəq olmuşdu.

Mustafa Kamal Paşanın öndərliyində qurulan Türkiyə Cümhuriyyəti ulusçu bir yapıya sahib bulunduğundan yeni oluşmada olan mədəniyyətin də ulusçu olması gərəkiydi. Mustafa Kamal Paşa yeni bir toplum, yepyeni bir Türk ulusu yaratmaq üçün yola çıxmış, tarixdə ilk Türk mədəni inqilabını gerçəkləşdirən öndər olmuşdur. O, keçmiş ilə gələcək arasında çağdaş bir mədəniyyət sintezinə gedən yolu açmış, bu-

yönsüzlüyü bilmiş və buna uyğun da hərəkət etmişdi. Özü də bir Türk milliyətçisi olan Mustafa Kamal Paşa çıxış və bildirişlərində işlətdiyi "milli şüur, milli mücadilə, milli birlik, milli iradə, milli təşkilat, milli istiqlal, milli müqəddərat, milli şüra, milli idarə, milli müdafiə, milli dava, milli siyasət, milli fəaliyyət, milli hərəkat, Milli Məclis, milli kabinə, milli hökumət, milli dövlət, milli sirr, milli hiss, milli arzu, milli istək, milli amal, milli qayə, milli müqavilə, milli dəstə, milli komanda, milli hüquq, milli əksəriyyət, milli qurultay, milli məqsəd, milli vəzifə, milli məsələ, milli mövcudiyyət, milli cərəyan, milli təşəbbüs, milli adət-ənənə, milli sərhəd, milli etimad, milli vəhdət, milli mənfəət, milli mənafe, milli mübarizə, milli hey-

Qazi Mustafa Kamal Paşa - Atatürk Cümhuriyyət - 100

Mustafa Kamal Paşanı Məclis başqanı seçmiş, beləliklə o, həm dövlət, həm də hökumətin başçısı olmuşdu.

Birinci Böyük Millət Məclisinin Ankarada toplandığı 23 aprel 1920-ci ildən 24 iyul 1923-cü il Lozan sülh anlaşmasına qədərki dövr Milli Mücadilə, başqa sözlə, yeni Türkiyə Cümhuriyyətinin quruluş dövrüdür. Bu dövr ağır bir dövr olmaqla yanaşı həm də Türk millətinin nəyə qadir olduğunu tarixə sübut etmə dövrüdür. Bu dövrdə yunanlar üzərində qələbə çalınmış, onlar Türk torpaqlarından çıxarılmış, qzeydoğu Türk hüdudlarında ermənilər zərərsizləşdirilmiş, güneydə fransızlara qarşı başarılı mücadilələr verilmiş, Türkiyənin əlaqəli dövlətlərlə başladığı sülh anlaşmaları ilə quzey-doğu və güney sərhədləri təyin edilmiş, Rusiya ilə 16 mart 1921-ci ildə Moskva, 11 oktyabr 1921-ci ildə Qars müqavilələri bağlanmışdı. Bir-birini təqib edən bu zəfər və anlaşmalarla yeni Türkiyə hüquqi cəhətdən tanınmış, İstanbul hökuməti

tanbula daxil olması ilə vətənin bütünlüyü faktiki olaraq gerçəkləşmişdi. Artıq ən uyğun dövlət şəklini elan etmək zamanı gəlmiş, 1921-ci il Anayasasının bəzi maddələri genişləndirərək hakimiyyətin qeyd-şərtsiz millətə aid olduğu, idarə şəklinin xalqın öz müqəddəratını təyin etmə əsasına dayanan Cümhuriyyət olduğu 29 oktyabr 1923-cü il tarixli 364 sayılı qanunla gerçəkləşdirilmiş, Qazi Mustafa Kamal Paşa Türkiyə Cümhuriyyətinin ilk Cümhurbaşkanı seçilmişdi.

Cümhuriyyətin qəbul və elanından qısa bir zaman sonra xilafətin ləğv edilməsi və Osmanlı xanədanının ölkə xaricinə çıxarılmasına dair Türkiyə Böyük Millət Məclisi 3 mart 1924-cü ildə qanun qəbul etmiş, demokratiya və layiqlik yönündə mühüm bir siyasi addım atılmışdı. Mustafa Kamal Paşa Osmanlı İmperatorluğu kimi kosmopolit bir dövlətdən devr aldığı toplum üzərində məcburi bir mədəniyyət dəyişimi və gelişimi başlatmış, Cümhuriyyətə xas bir ideo-

nun üçün həm dövlətin, həm də millətin bütün güclərini səfərbər etmiş, ölkədə mədəniyyət məktəbləri olan Xalq evləri, müasir tələblərə cavab verəcək Universitet və fakültələr, Konservatoriya, konsert salonları, Gözəl Sənətlər Akademiyası, rəsm qaleriyaları, mədəniyyət mərkəzləri açdırmış, çağdaş bir eyitim üçün çaba göstərmiş, çeşidli elmi araşdırma mərkəzləri yaratmış, Şərq və Qərb ayırımı yapmadan Türk ulusunun tarixdən gələn özəlliklərinə uyğun bir Cümhuriyyət kultürünü meydana gətirmiş, çağdaş, ulusçu və demokratik bir kultür sintezi üçün dövlətin bütün imkanlarından istifadə etmişdi.

Mustafa Kamal Paşa özünə-qədərki fikir cərəyanları olan Osmanlıçılıq, İslamçılıq, Qərbçilərin, İctimai-Məslək tərəfdarlarının, Sosialistlərin və Türkçülərin fikirlərindən və onların mənsublarının durumu və fəaliyyətlərindən xəbərdar olduğundan bu cərəyanların Milli Mücadiləyə verə biləcəkləri yönü və

siyyat, milli ruh, milli məfkurə, milli mülk, milli güc, millətin istiqlalı, vətənin bütövlüyü, məmləkətin müqəddəratı, vətənin mənafeyi, vətənpərvər təşəbbüs, vətənin xilas, mübarək vətən" və s. kimi Türkçülərin gündəmə gətirdiyi ifadələrlə həyat və fəaliyyətinə yön vermiş, millətin Türkcülüyə məxsus bu qayələrlə silahlandırılmış, məhz buna görə də milli mücadiləni başari ilə sona çatdırmış, ulusçu bir Cümhuriyyət qurmağa nail olmuşdu.

İmperialist dövlətlərin Türk torpaqlarını zəbt etməsinin mahiyyətini açıqlayan Mustafa Kamal Paşa göstərmişdi ki : "Qərbin heç bir zaman əfv etməyəcəyim zalımları məmləkətimiz Türkiyəni parçalamayacaq, bu torpaqlarda yaşayan millətimizin heysiyyətini, istiqlalını payımla etmək üçün verdikləri əsrlik qərarı ən nəhayət tətbiq etdilər. Müttəfiq dövlətləri torpaqlarımızı çeynəməyi xristianlıq adına bir xidmət hesab edirlər...

(ardı gələn sayımızda)

Oxu, oxut, abunə ol!